

Lietuvos TSR kultūros ministerijoje
Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba

1967-1987 m. istorijos ir kultūros paminklų
tyrinėjimai

konferencijos pranešimų tezės
(Vilnius, 1987 m. rugsėjis)

Vilnius - 1987

Lietuvos TSR kultūros ministerija

Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba

1967-1987 m. istorijos ir kultūros paminklų
tyrinėjimai

Konferencijos pranešimų tezės

(Vilnius, 1987 m. rugsėjis)

Vilnius 1987

Recenzavo: istorijos mokslų kandidatas - A. Tautavičius
ir A. Girininkas

Prėtarė

1967 m. balandžio 1 d. susikūrė Lietuvos TSR kultūros ministerijos Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba. Svarbiausias jos veiklos barais tapo kultūros paminklų sąrašų sudarymas ir tikslinimas, medžiagos Lietuvos TSR kultūros paminklų sąvadui rinkimas bei metodinė pagalba paminklų apsaugos darbuotojams. Taryba savo veiklos dvidešimtmetį pasitinka sveriais laimėjimais. Sudaryti ir žymia dalimi patikslinti paminklų sąrašai, baigiami kartografavimo darbai. Pasiekti laimėjimai skatina tolesniam darbui. Persitvarkymas, vykstantis šalies paminklų apsaugos srityje, yra ne tik praeityje pasitaikiusių klaidų taisymas, bet pirmiausia konkrečios priemonės, kurios padeda išsaugoti per amžius kurtą kultūrinį palikimą. Tarybos nuveiktas darbas, problemos, su kuriomis susiduria paminklų apsauga, iš dalies atsispindi šiose tezėse. Daugiausia vietos skirama archeologijos paminklams, kadangi ši paminklų grupė pati dinamiškiausia, ir numizmatikai, glaudžiai susijusiai su archeologija bei istorija. Keletą šios srities darbų parašė kolegos iš kitų įstaigų. Pamintos istorijos paminklų, liaudies architektūros išsaugojimo problemos. Leidinyje siekia parodyti mažiau žinomą mokslinę Tarybos veiklą. Jis skirtas Tarybos veiklos dvidešimtmečiui paminėti.

Lietuvos TSR istorijos paminklai
Birutė Šiliniienė

"Istorijos paminklai - pastatai, statiniai, atminimo vietos ir daiktai, susiję su svarbiausiais istoriniais įvykiais liaudies gyvenime, visuomenės ir valstybės vystymuisi, revoliuciniu judėjimu, su Didžiąja Spalio socialistine revoliucija, pilietiniu ir Didžiuoju Tėvynės karais, socializmo ir komunizmo kūrimu, tarptautinio solidarumo stiprinimu, taip pat su mokslu ir technika, tautų kultūros ir buities vystymuisi, su įžymių politinių, valstybinių, karinių veikėjų, liaudies didvyrių, mokslu, literatūros ir meno veikėjų gyvenimu"¹.

Studijuodami istoriją, pažįstame žmonijos praeitį ir vystymąsi, savo tautos gyvenimą ir nuolatinę kovą pažangos vardu. Istorijos studijų šaltiniai - ne tik kronikos, archyvinė medžiaga, istorikų veikalai, vadovėliai, muziejai... Ne mažiau reikšmingi praeičiai pažinti yra ir istorijos paminklai - sudėtinė kultūros paminklų dalis. Istorijos paminklų apskaita buvo pradėta 1951 metais. Sistemingai šioje srityje dirbama nuo 1963 metų, įkūrus Kultūros ministerijoje Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybą, o 1967 metais - Mokslinę metodinę kultūros paminklų apsaugos tarybą. Pagal mokslinio tyrimo darbo rezultatus 1969 m. liepos 15 d. Lietuvos TSR Ministrų Taryba patvirtino respublikinės reikšmės 272 istorijos paminklų. 1970 m. lapkričio 5 d. nutarimu Nr. 35 LTSR kultūros ministerijos kolegija patvirtino vietinės reikšmės paminklų sąrašą, apimančią 760 pozicijų. Kas dveji metai (nuo 1976 metų) Lietuvos TSR kultūros ministerijai pateikiami istorijos pa-

¹ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas. - V., 1977.

minklų sąrašo papildymai. 1987 m. sausio 1 d. Lietuvos TSR istorijos paminklų registre yra 1409 pozicijos, iš jų 278 respublikinės ir 1131 vietinės reikšmės. Sąjunginės reikšmės paminklus tvirtina TSRS Ministrų Taryba.

Istorijos paminklai skirstomi į 5 tipologines grupes:

2.1. Gamybinės žmogaus veiklos istorijos paminklai:

respublikinės reikšmės - 2,

vietinės reikšmės - 140.

Padaryti išvadą, kad visuomenės gyvenimą apsprendžia gamybos būdas, K. Marksui padėjo technikos istorijos žinojimas. Savo veikaloose jis išsamiai tyrinėjo žmonių sąradimų ir išradimų istoriją, atkreipdamas ypatingą dėmesį į vėjo ir vandens malūnus, popieriaus gamybą, geležinkelio istoriją ir kt. V. Leninai savo teoriniuose ir praktiniuose darbuose nagrinėjo techninės revoliucijos aspektus, socializmo pažangą pirmiausia siedamas su elektrifikacija.

Pastaraisiais metais susirūpinta technikos paminklų išsaikinimu, restauravimu ir apsauga. Technikos raidą Lietuvoje atskleidžia įstatymo globojami 2 respublikinės ir 140 vietinės reikšmės paminklai. Seniausias technikos istorijos paminklas - XVI-XVII a. Laveriškių rj. geležies rūdos perdirbimo įmonės vieta. Priešiuose XVIII-XIX a. veikusi viena didžiausių Lietuvoje popieriaus dirbtuvių - respublikinės reikšmės paminklas. Vietinės reikšmės paminklų sąrašuose: Centrinė Vilniaus elektrinė, pastatyta 1903 m.; XIX a. pusukamias tiltas per kanalą tarp pilies ir Lanės upės Klaipėdoje; Uostadvario kaime (Šilutės rj.) 1907 m. statyta vandens kėlimo stotis; geležinkelio tunelis, iškastas 1859-1860 m. Kaune. Tunelio autorius Stanislovas Kerbedis kilęs nuo Panevėžio. Pagal jo projektus buvo statomi til-

tai Varšuvoje, Peterburge. Vėjo ir vandens malūnai ne vien architektūros paminklai. Sąrašė 10 vandens malūnų su užtvankomis, techniniais įrengimais ir 11 įvairių konstrukcijų vėjo malūnų. Šie vertingi įvairių laikotarpių techninės minties ir liaudies meistrų išradingumo liudininkai nepalikti likimo valiai - saugomų paminklų sąrašėse ateityje bus žymiai papildytas. Didžiausią technikos istorijos paminklų dalį - 92 pozicijas - sudaro užsienio meistrų ir lietuvių Jono Garalevičiaus (1871-1943), Martyno Masalskio (1858-1954), Juozo Redavičiaus (1857-1911) sukurti vargonai. Saugomas ne vien instrumento mechanizmas, bet ir sudėtinė vargonų dalis - prospektas - priekinis, meniškai apipavidalintas fasadas.

Technikos pažangą, šlovingas darbo tradicijas, gamybinius pasiekimus pažymi ir audienos paminklai. J. Biluono kolūkyje (Diržų rj.) 1964 m. buvo užbaigtas pirmasis Lietuvos TSR elektrifikacijos etapas; vykdam Tarybų Sąjungos Komunistų partijos agrarinę politiką, Pašiliosse (Panevėžio rj.) 1970 m. rugsėjo mėn. melioratoriai nusausino milijonąjį Lietuvos žemių hektarą, o 1978 m. rugsėjo mėn. "Laisvės" kolūkyje (Raseinių rj.) buvo baigtas melioruoti entrasis milijonas.

Gamybinės žmogaus veiklos paminklai atskleidžia, kaip įkūnijamas mokslo ir technikos vystymasis. Jie skaidžiai byloja ne tik apie žymių inžinierių ar mokslininkų kūrybinę veiklą, bet ir apie nežinomų liaudies meistrų - suksavankių talentą, parodo technikos vystymosi kelią.

- 2.2. Istorijos paminklai, susiję su valstybine santvarka respublikinės reikšmės - 12,
vietinės reikšmės - 18.

Seniausios istorijos paminklai - piliakalnių yra ir archeo-

logijos paminklai. Jie susiję su Lietuvos valstybingumo ištakomis, feodalinės santvarkos formavimuisi. Kernavėje (Širvintų rj.) esantys 4 piliakalniai buvo vienas iš svarbiausių XIII-XIV a. Lietuvos valstybės centrų; Vilniaus pilių teritorija su pastatais, jų liekanomis (kartu archeologijos bei architektūros paminklas) - Aukštutinė, Žemutinė ir Kreivoji pilys, buvo Lietuvos feodalinės valstybės centras, didžiųjų kunigaikščių rezidencijos; buv. katedroje palaidoti Lietuvos didieji kunigaikščiai Vytautas, Žygimantas Kęstutaitis, Švitrigaila, Aleksandras Jogailaitis, čia ilsisi ir Barbaros Radvilaitės palaidikai. Istorijos paminklų sąrašė atsispindi ir diplomatiniai valstybių santykiai. Diržų pilyje Šiaurės karo metu Petras I susitiko (1701.02.26) su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir Lenkijos karaliumi Augustu II ir nusprendė bendromis jėgomis kovoti prieš švedus. 1768 m. Baro konferencijos įvykiams pažymėti Vepriuose (Ukmergės rj.) pastatytos koplytatulpės; paminklas pastatytas ir buv. malūno vietoje Požėronų kaime (Tauragės rj.), kur 1812.12.30 buvo pasirašyta Rusijos ir Prūsijos monarchų konvencija, padariusi rimtą posūkį Europos istorijoje, paspartinusi Napoleono pralaimėjimą.

Reikšmingi paminklai susiję su 1918 m. Tarybų valdžios paskelbimu Lietuvoje. 2 svarbiausi paminklai yra Vilniuje. Naamas Komunarų g. 9, kuriame 1918.12.08 buvo sudaryta laikinoji Lietuvos darbininkų ir valstiečių vyriausybė ir dab. Filharmonijos pastatas (anksčiau miesto salė), kuriame 1918.12.15 buvo paskelbta Tarybų valdžia Vilniuje, o sekančią dieną visoje Lietuvoje. Respublikinės reikšmės paminklas - pastatytas Kaune, Laisvės alėja 9. Jame 1940.07.21 Lietuvos Liaudies sąjunga paskelbė Lietuvą Tarybų Socialistine Respublika. Memorialinė

lenta puošia pastatą Vilniuje Lenino pr. 9. Jame 1949-1974 m. dirbo Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus. Respublikinės reikšmės paminklas - buv. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pastatas Vilniuje, J. Janonio g. 4, kuriame 1944-1967 m. dirbo Justas Paleckis, žymus tarptautinio komunistinio judėjimo veikėjas.

Susijusių su valstybine santvarka istorijos paminklų sąrašė palyginti nedaug, bet jie atspindi svarbiausius Lietuvos valstybės nuveiktus etapus.

2.3. Istorijos paminklai, susiję su klasių kova ir revoliuciniu judėjimu

respublikinės reikšmės - 52,
vietinės reikšmės - 151.

XIX a. pabaigoje Lietuvos nacionalinis išsivadavimasis judėjimas pradėjo naują - proletarinį etapą. Namai, sodybos, aikštės, gatvės, revoliucinio judėjimo dalyvių palaidojimo vietos - tai paminklai, primeną 1905 m. ir 1918-1919 m. revoliucinius įvykius, lenininės "Iskros" gabenimą per Lietuvą, Lietuvos Komunistų partijos susikūrimą, jos pagrindinę kovą buržuazijos valdymo metais, antifašistinių organizacijų veiklą.

Sodybų, susijusių su revoliuciniu judėjimu, - 4 respublikinės ir 4 vietinės reikšmės.

Namų, susijusių su revoliuciniu judėjimu, respublikinės reikšmės 30, vietinės - 86. 9-ucse įrengtos memorialinės ekspozicijos Juozo Garelio gimtajame name Pievėnų kaime (Mažsikių rj.). Dimitravo ir Raseinių buv. priverčiamojo darbo stovyklose, kur buvo kalinami revoliucinio judėjimo dalyviai ir kt.

Lietuvos Komunistų partijos nuveiktas kelias plačiai at-

pindėtas istorijos paminklų registre. Iki mūsų dienų išliko sodyba Užbalių kaime (Kapsuko rj.), kurioje griežtomis konspiracijos sąlygomis 1918.09.15 įvyko pirmoji Lietuvos KP konferencija, nusprendusi sušaukti I Komunistų partijos suvažiavimą.

1918-1919 m. revoliucinius įvykius įamžina 43 apskričių, valsčių, miestelių Darbininkų statovų, karo revoliucinių komitetų būstinės (iš jų - 8 respublikinės reikšmės). Slopinant 1918-1919 m. proletarinę revoliuciją, buvo žiauriai susidorojama su jos dalyviais, - šiandien saugoma 10 kapinių ir 19 pavienių kapų.

Buržuazijos valdymo metais plėtėsi pagrindinė, antifašistinė veikla, todėl šio pobūdžio paminklų gausu. Paminklų sąrašė - namai, kuriuose buvo konspiratyvus Komunistų partijos pasitarimų ir veikėjų butai, pagrindinės kilnojamosios spaustuvės, "Spartako" spaustuvė dažnai keitė savo vietą, joje 1920-1940 metais buvo spausdinama "Tiesa", kiti komunistiniai leidiniai. Valstybės saugomos ir žymių revoliucijos veikėjų gimtinės, gyvenamosios vietos, jų kapai, profsąjunginio ir komjaunimo judėjimo memorialinės vietos.

Revoliucinio judėjimo paminklų sąrašė atspindi ir Lietuvos socialdemokratų partijos veiklą. Lietuvos socialdemokratų partijos įkūrėjo ir vedovo Andriaus Domaševičiaus gimtajame name Panevėžyje įkurtas muziejus, saugomos kitų žymesniųjų šios partijos veikėjų memorialinės vietos, kapai. Namai, kuriuose vykdavo pasitarimai, veikė spaustuvės. Atakirų socialdemokratinė organizacijų bandymas nuversti fašistinę vyrųsąsąbę 1927 metais baigėsi nesėkmingai. Antifašistinio sukilimo 8 dalyvių sušaudymo vieta Tauragėje pažymėta paminkliniu akmuo...

Lietuvos revoliucinio judėjimo istorija neatskiriamas nuo

kitų tautų išsivaduojamosios kovos. Revoliucionierių gretose buvo įvairiausių tautybių žmonės. Lietuvos teritorijoje veikė Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos pagrindinė spaustuvė. Ji buvo 1928-38 m. įsikūrusi Vilniuje, Kruopų g., vėliau perkelta į sodybą Ervėto kaime (Ignalinos rj.).

Pokario klasių kovas sukoms pažinti saugomi jų žuvimo ir palaidojimo vietos - 17 vietinės reikėms istorijos paminklų.

2.4. Istorijos paminklai, susiję su kova už nepriklausomybę.

respublikinės reikėms - 55,

vietinės reikėms - 355.

Lietuvos istorijos keliai žymi paminklai - kovų už nepriklausomybę liudytojai. Seniausi paminklai (kartu ir archeologijos paminklai) - 28 piliakalniai, kovų prieš Kryžiuočių ordiną ir Vakarų Europos feodalų agresiją vietos. Respublikinės reikėms paminklas - Pabaisko mūšio laukas (Ukmergės rj.), kur 1435.09.01 buvo suduotas smūgis Livonijos ordinui. Kovas prieš caro patvaldystę, nacionalinę priešpauą primena 1794, 1831, 1863 m. sukilimų pagrindinių mūšių vietos, sukilimo vadų, auklėlių kalnimo ir palaidojimo vietos, vadų gimtinės ir gyvenimo vietos. Jų respublikoje 43 objektai.

Paminkliniai objektai, susiję su Didžiojo Tėvyne karu įvykiais, - vieni svarbiausių ir užima trečdali visų istorijos registre pozicijų. Hitleriniai okupantai getuose, kalėjimuose, koncentracijos stovyklose žudė tarybinius žmones, aktyvius, partinius d rbuotojus. Vilniuje, Aukštuosiuose Paneriuose, kur dabar įsteigtas muziejus, hitleriniai okupantai nužudė 100 000 tarybinių žmonių, Kauno VI forte - 35 000, Kauno I forte - 80 000, VII forte - 8 000, koncentracijos stovykloje Suvalkie-

šių plente - 10 000 karo belaisvių. Respublikoje saugoma 117 masinių tarybinių piliečių kapinių. Memorialiniais skulptūriniais ansambliais pažymėtos hitlerininkų sudegintų kaimų vietos.

Pagrindiniame partizaniniame judėjime Lietuvoje dalyvavo virš 10 000 žmonių: 62,5% sudarė lietuviai, 21% - lenkai, 7,5% - ukrainiečiai, 3,5% - lenkai, 2% - ukrainiečiai ir baltarusiai, 1,5% kitos tautybės. Internacionalinį kovos pobūdį rodo ne vien statistika. Didelę reikėmę Lietuvos partizaniniam judėjimui turėjo visai liaudinis partizaninis karas Baltarusijoje. Baltarusijos partizanai teikė paramą, dalyvavo bendrose operacijose. Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Utenos ir kt. spakrityse buvo susikrūmusios antifašistinės organizacijos. Jas daugiausia sudarė nepartiniai patriotai, bet joms dažniausiai vadovavo komunistai. Karo metu Lietuvoje buvo suorganizuoti 92 partizanų būriai. Istorijos paminklų sąrašuose 14 (10 respublikinės reikėms) įvairiose Lietuvos vietose partizanų stovyklaviečių. Kadintų girioje (Šalčininkų rj.) karo metais buvo įsikūrus Lietuvos KP() Pietų rieties pagrindinis komitetas, Antanų miške (Švenčionių rj.) buvo LKP Šiaurės komiteto pagrindinė bazė: Šis dabar veikia muziejai. Sąraše - 12 namų (5 respublikinės reikėms), kuriuose buvo konspiraciniai butai, veikė spaustuvės, vykdavo Komunistų partijos pagrindinių komitetų posėdžiai. Partizanų žuvimo vietose pastatyti 7 paminklai, saugomos 7 partizanų kapinės, 6 mlau-sių partizanų gimtinės.

Istorijos paminklų sąrašuose 171 1941-1945 m. žuvusių tarybinių karių ir 1941.06. žuvusių pasieniečių kapinės, jose 11-siai ir apie 100 Tarybų Sąjungos Didvyrių, žuvusių mūšiuose, veduojęnt Lietuvą. Paminklai pastatyti vietose, kuriose vyko 16-osios Lietuvos laisvės kovos divizijos mūšiai prie Šiaulių, Utenų

(Šilutės rj.), septyni paminkliniai objektai žymi vietas, kur atakiri kariniai padaliniai atliko ypatingus žygdarbius.

Kovos už mūsų šalies nepriklausomybę vietos gausiai laikomos darbo žmonių, besimokančio jaunimo, čia vyksta šventiniai renginiai. Jos primena meilės Tėvynei, tarybinio patriotizmo, internacionalizmo faktus ir auklėja jaunąją kartą ta dvasia.

2.5. Istorijos paminklai, susiję su mokslu, švietimo, kultūros ir meno vystymusi.

respublikinės reikšmės - 157,

vietinės reikšmės - 467.

Tai pati gausiausia istorijos paminklų tipologinė grupė. Paminklinėse pozicijose atsispindi žymiausių ir kūrybingiausių asmenybių, palikusių gilių pėdsaką Lietuvos mokslui ir menai, memorialinės vietos. Atsižvelgdami į paminklų įvairovę, aptarkime stambesnes kategorijas.

Švietimo raida Lietuvoje - reikšminga tema istorijos paminklų panoramoje.

Vilniaus universitetas įkurtas 1579 metais. Čia baigė mokslus pirmieji lietuvių tautos švietėjai. Čia mokėsi istorikai Simonas Daukantas ir Teodoras Narbutas, rašytojai Simonas Stanevičius, Silvestras Valiūnas, Adomas Mickevičius, Julius Slovackis, Motiejus Valančius, geologas Ignas Domeika ir kt. Žymiausių universiteto rektorių, profesorių, auklėtinių atminimą ženklina gausios memorialinės lentos. XVIII-XIX a. pirmoje pusėje buv. kolegija Kražiuose (Kelmės rj.) buvo svarbus švietimo centras Lietuvoje. Čia mokėsi būsimasis rašytojas, istorikas Dionizas Poška, poetas, istorikas Simonas Stanevičius, etnografas Antanas ir Jonas Juškos, lietuvių kalbos tyrinėtojas, bibliogra-

fas Jurgis Plauteris ir kt. Respublikinės reikšmės paminklas Kintuose (Šilutės rj.), kur 1705 m. buvo įkurta pradinė mokykla. Joje 1888-1892 m. mokytojavo rašytojas, filosofas, kultūros veikėjas Vydykas. Saugomi buvusių spaustuvių, parapajinių, muzikos ir kitų mokyklų pastatai. Jų - 23 (5 respublikinės reikšmės). Viens iš seniausių spaustuvių, rodanti tamprus Lietuvos-Rusijos kultūrinius ryšius, veikė buvusiajame Bazilijonų vienuolyne Vilniuje, čia 1596 m. išvydo pėseninį L. Zizani-jaus rusų kalbos vadovėliniai. Sparaše - vietėjų, vadovėlių autorių ir knygų leidėjų memorialinės vietos.

143 istorijos paminklai susiję su mokslu vystymusi Lietuvoje. Gausiausia kategorija - 71 (23 respublikinės reikšmės) gimtinės, namai, kuriuose gyveno ir dirbo žymūs įvairiausių mokslo sričių veikėjai (chemikai, kalbininkai, medikai, fizikai, aviskonstruktoriai, žemės ūkio specialistai ir kt.).

Laikas tėkė, kare negrižtamai nunešė užmarštin daugelio tautos mokslo vyrų atmintinas vietas - neišliko tėviškės, gimtųjų namų... Todėl šios kategorijos paminklų datavimas siekia XIX a. pradžią. Audringą XX a. mokslo raida paliko ryškų pėdsaką ir paminklų sąrašė, kurio vėliausia pozicija siekia mūsų laikus. Sąrašuose 3 sodybos (6 respublikinės reikšmės), tėviškės, gimtinės, o ten, kur jų neišliko, saugomos 6 sodybų vietos.

Sąrašė - 51 mokslininkų kapas, neskaitytų, kurie palaidoti Antakalnio, Rėnų Vilniuje ir Petrašiūnų kapinėse Kaune. Šios kapinės saugomos kompleksiskai ir sąrašė žymimos viena pozicija. Pažymėtinos seniausios palaidojimo vietos: Kulvos apylinkėje (Jonavos rj.) palaidotas Karaliaučiaus universiteto profesorius, vienas Lietuvos raštijos pradininkų Abraomas Kul-

vietis (apie 1510-1545), Kėdainiuose - filosofijos ir medicinos mokslų daktaras Adomas Freitagas (1600-1650), gydytojas Fridrichas Kaneinis (1560-1710).

Gausi ir plati rašytojų, dailininkų, skulptorių, muzikų, kitų meno veikėjų memorialinių vietų geografija, išsėdinti ir šios kategorijos paminklų statistika.

Saugomos 23 respublikinės ir 17 vietinės reikšmės rašytojų, poetų gimtinių ir gimtinių vietos, 43 respublikinės, 68 vietinės reikšmės namai ir ortalai, kuriuose gyveno rašytojai, 14-oje jų įrengti memorialiniai muziejai. Registre 57 rašytojų kapai (be Antakalnio, Pešų ir Petrašiūnų kapinių.)

Dailės kūrėjų vardus mena namai - 22 respublikinės reikšmės (4-uose įrengti muziejai) ir 24 vietinės reikšmės. Saugomos 3 respublikinės ir 4 vietinės reikšmės sodybos, susijusios su dailininkų gyvenimu. Registre 20 dailininkų kapų.

Istorijos paminklų sąrašė - 32 pozicijos, susijusios su lietuvių teatro raida.

Internacionalinius lietuvių kultūros ryšius liudija namai - istorijos paminklai įvairiuose respublikos rajonuose. Pažymėtini namai Vilniuje, kuriuose gyveno ir kūrė Vasilijus Kačialovas, Markas Antokolakis, Adomas Mickevičius, Julius Slovackis, Janka Kupala, Stendalis. Vilniuje ir Panevėžyje gyveno, dirbo latvių poezijos klasikas Janis Rainis. Macikų kaime (Šilutės rj.) gimė Hermanas Zudermaus, Nidoje poilsiaavo ir dirbo Tomas Manus.

Atrankos principus, įtraukiant į istorijos paminklų sąrašą, nusako pats aukščiau pateiktas istorijos paminklo apibrėžimas. Kodėl kelias, atrodytų, adekvatiems paminkliniams objektams skiriama respublikinė ar vietinė reikšmė, nors abu liečia tą patį įvykį ar žmonį? Ryškus pavyzdys - liaudies rašytojos Ievos Simonaitytės gyvenimo laikotarpis Klaipėdoje. Rašytoje gyveno

dvi juose namuose Vilniaus g. 13 ir Butsargių g. 3. Lygiavertės, vienareikšmės memorialinės vietos. Tačiau, išsamiau patyrinėjus, paaiškėjo, kad, gyvenama name Vilniaus g. 13 rašytoja sukūrė romaną "Aukštųjų Šimcuių likimas". Todėl šiam namui skiriama respublikinė reikšmė. Taigi paminklo reikšmė (sąjunginę, respublikinę, vietinę) apėmėdžiama sąmenybė, jos veiklos svarba, gyvenimo tame objekte trukmė, istorinio įvykio svarba.

Istorijos paminklų pasiskirstymą regionuose galima būtų išreikšti dviem skaičiais - iš 1404 p. licijų 423 yra kalmo vietovės. Kokią nors kitą sritinę specifiką istorijos paminklams sunku taikyti, nes jie gana tolygiai išsidėstė visoje respublikos teritorijoje.

Ištirti paminklą - viena sudėtingiausių ir atsakingiausių paminklosaugos problemų. Mokslinėse tyrimuose ekspediciuose paminklai fotografuojami, apmatuojami, apklausiami žmonės - įvykių liudininkai. Surinkta faktinė medžiaga tikrinama archyvuose, lyginami literatūriniai šaltiniai, menuarai, kraštotyri- ninkų surinkta medžiaga. Kiekvienam išsamiai ištirtam paminklui suderamos mokslinės pasas pagal sąjunginį unifikotą formuliarą. 198, m. sausio 1 d. pasportizuota 50% istorijos paminklų. Tiriant, suderant ir papildant sąrašą, talkino Partijos istorijos institutas prie Lietuvos KP CK, Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos ir lietuvių kalbos ir literatūros institutai, kitos mokslinės įstaigos.

Istorijos, kaip ir kitiems kultūros paminklams, nustatomos apsaugos, reguliuojamo užstatymo ir saugomo gamtinio landšaf- to zonos. Jos padeda apsaugoti nuo to, kas pakenktų tiesiogiai, vizualiai, kas suardyti vienišą ryšį su landšaf- tu ir išplėn- visu.

Istorijos paminklai skiriami į eksploatuojamus ir neeks-

platuojamus. Eksploatuojami paminkliniai objektai pritaikomi nūdienos funkcijai - juose dirbama, gyvenama. Istorijos paminklo restauravimas atsakingas, objektyvių kompleksinių mokslinių tyrimų medžiaga pagrįstas aktas. Bet kokia savavališka rekonstrukcija ar remontas daro autentiškumą, paminklas netenka istorinės memorialinės reikšmės. Istorijos paminklams būtina nuolatinė priežiūra. Nepriklausomai nuo objekto medžiagos (akmuo, medis, betonas), jis, veikiamas laiko, gamtinių sąlygų, erozijos ir kitų faktorių, neišvengiamai nyksta. Įvairiarūšiams istorijos paminklams (sodybos, pavieniai pastatai, istorinės-revoliucinės vietos, kapinės ir kapai) taikytina skirtinga tyrimo, restauravimo ir apsaugos metodika.

Restauruoti ir pritaikyti nūdienos poreikiams svarbūs ir reikšmingi revoliucinės praeities objektai: įkurtas muziejus (1959) name Vilniuje, kur 1895-1896 metais gyveno Feliksas Dzeržinskis, restauruotas (1967) ir gausiai lankomas muziejus name, kuriame 1918 metų spalio 1 dieną įvyko Lietuvos KP pirmojo suvažiavimo pirmasis posėdis, buv. Valstybės teatro rūmų Kaune išorė ir interjeras istorikų ir restauratorių pastangų dėka (1984) įgavo tokią išvaizdą, kokia ji buvo 1940 metų liepos 21 dieną, kai Lietuvos Liaudies seimas paskelbė Lietuvą Tarybų Socialistine Respublika.

Memorialinės ekspozicijos įkurtos revoliucinio judėjimo Lietuvoje dalyvių gimtiniuose - Juozo Garelio (1968) Pievėnų kaime (Mažeikių rj.); Karolio Požėlos (1965) Bardiškių kaime (Parkurojo rj.) ir kt.; namuose, kuriuose gyveno ir kūrė žymiausi mokslo, švietimo, meno veikėjai: Petro Cvirkos tėviškėje (1979) Klangių kaime (Jurbarko rj.), Ievos Simonaitytės name (1984) Priekulėje (Klaipėdos rj.), Lazdynų Pelėdos tėviškėje (1979) Paerkiuose (Akmenės rj.), "Balanos ganyna" autorius Mikalojaus

Katkaus name (1982) Ažytėnų kaime (Kėdainių rj.), Tomo Mano name (1984) Nidoje, Jono Biliono tėviškėje (1979) Nidronyse (Anykščių rj.), sviacijos pradininko Lietuvoje Aleksandro Griškevičiaus name (1981) Viekšniuose (Akmenės rj.), dainininko Kipro Petrausko ir kompozitoriaus Miko Petrausko name (1969) Kaune, rašytojo Liudviko Kondratovičiaus-Vladislovo Girekmlės name (1983) Barakkiškėje (Vilniaus rj.), dailininko Antano Žnuidzinaivičiaus name (1966) Kaune, skulptoriaus Juozo Zikaro gimtiniuose (1972) Paliūkų kaime (Panevėžio rj.) ir kt.

Atskirą istorijos paminklų rūšį sudaro meninės ir techninės kūrybos šedevrai - vargonai. Sudėtingi kompleksiniai jų darbai, daugelio sričių specialistų pastangų reikalauja jų restauracija. Atkurti Vilniaus Valstybinio V.Kapsuko universiteto Auloje, Kauno evangelikų bažnyčioje, Šešuočių bažnyčioje (Ukmergės rj.) ir kt.

Paminklų ilgaamžiškumas ne vien valstybės bei paminklosaugininkų, bet ir plačiosios visuomenės rūpestis. Istorijos paminklai - visaliaudinis turtas, juos saugo valstybė, globoja įstatymas. Tačiau jų priežiūra atveria plačias galimybes visuomeninei iniciatyvai. Fuiki tradicija, gimusi gamybiniuose kolektyvuose, mokyklose, yra atskirų kapų, masinių žudynių vietų ir tarybinių karių, žuvusių Didžiąjame Tėvynės kare, kapinių priežiūra.

Žinybų, įmonių ir pavienių asmenų pasukotos lėšos, sukauptos Lietuvos TSR paminklų apsaugos fonde: galima restauruoti istorijos paminklus, sukurti memorialinius kompleksus. Svarbiausia visuomenės lėšomis sutvarkyti ir tebetvarkomi objektai: garsieji D.Poškos "Baubliai" buvo apdengti apsauginiais teltimis, Dimitrovo priverčiamojo darbo stovykla, Vincas Mickovičiaus-Kapsuko tėviškė (Vilkaviškio rj.) ir IX Fortas Kaune.

Dvasinis vertybių reikšmės supratimas, visuomenės sąmo-
ningumas sąlygoja istorijos paminklų materialią buklę. Jų dėka
steigianti generacija emocionaliai perima tautos praeities in-
formaciją. Bet istorijos paminklų reikšmė ne vien kartų atmin-
ties išsaugojime. Tai neįkainojamas rezervas darbiniam, patrio-
tiniame ir internacionaliniame darbo žmonių auklėjime.

Dailės paminklų apskaitos aktualijos
Aleksandras Indriulaitis

Dailės, kaip ir kitų rūšių, paminklų sąrašai pasteviai
yra tikslinami. Susikaupia įvairi medžiaga apie naujai išaiš-
kintus dailės paminklus, dalis paminklų perduodama į muziejus,
netenka paminklinės vertės. Pirminiame dailės paminklų sąrašė
buvo 4763 paminklai (1210 respublikinės ir 3553 vietinės reikš-
mės). Naujaisi sąrašų patikalinimai padaryti 1982-1985 metais¹.
Dabartiniame sąrašė yra 5355 dailės paminklai (1233 respubliki-
nės ir 4122 vietinės reikšmės). Po 1981 m. į dailės paminklų
sąrašą pa. lidomai įrašyta 261 pozicija. Tai vietinės reikšmės
dailės paminklai, patvirtinti LTSR KM kolegijos 1982.12.21 ir
1984.12.11 nutarimais, taip pat LTSR kultūros ministro
1984.11.20, 1985.06.26 ir 1985.11.22 įsakymais. 25 šio sąrašė
objektus numatoma patvirtinti kaip respublikinės reikšmės pa-
minklus.

Naujų papildymų pagrindu tapo 1981-1984 metais Mokslinės
metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos dailės ekspedici-
jose po Lazdijų, Skuodo, Šakių, Šilutės, Šilalės, Šilutės, Tau-
ragės rajonus, Panevėžyje, Klaipėdoje, Kapauke, Palangoje su-
kaupta inventorinė medžiaga. Apskaitos dokumentacija pateikė
Vilniaus, Kauno kultūros paminklų apsaugos inspekcijos. Dalį
vertingų paminklų išaiškino LTSR Valstybinio dailės instituto
sąvado grupė, rajonų kultūros skyriai. Pagal rūšis suregistruota
58 skulptūros, 45 tapybos, 33 taikomosios dekoratyvinės ir
95 liaudies dailės paminklai. Atekirą dailės paminklų grupę su-

¹ Apie sąrašų papildymus nuo 1976 iki 1981 metų informuojama
leidinyje "Muziejai ir paminklai", 1980 m. Nr. 2 ir 1983 m. Nr. 5.